

ORYANTALİSTLERİN BULUŐMA NOKTASI OLARAK İSTANBUL: ÜÇ ORYANTALİST'İN GÖZÜNDE DOĞU

Zekeriya KURŐUN*

Özet

İstanbul sahip olduğu coğrafi konumu ile tarih boyunca hep ilgi odağı olmuştur. Bu yüzden daima dış saldırılara da açık olmuştur. Ancak bu Şehir sadece iki büyük imparatorluğa, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına başkentlik etmiştir. Bu da asırlarca istikrarlı bir kent olmasını sağlamıştır. Bizans asırlarında Roma'nın rakibi olmasıyla Batılıların ilgisini çekmiŐtir. Osmanlıların fethinden sonra ise gelişmiş bir Doğu başkenti olması hasebi ile yine cazibe merkezi olmaya devam etmiştir. Oryantalizmin başlangıç tarihi hakkında farklı fikirler bulunmaktadır. Kanaatimizce bu tarihi, İstanbul'un batılı bir uygarlığın uzantısı iken Osmanlılar ile birlikte Doğu uygarlığını temsil etmeye başladığı tarihe kadar indirmek mümkündür. Yani Osmanlıların İstanbul'u fethettiği tarihi oryantlizmin de başlangıcı saymak abartılı olmasa gerektir. İlk oryantlistlerin de Bizans İstanbul'undan Avrupa'ya göç eden bilginlerin olduğunu varsaymak mümkündür. Aslında onlar Avrupa'ya göç ettiklerinde kendi Şehirlerinden söz ediyorlardı. Ama Avrupa için burası artık Doğu medeniyetinin eline düşmüş bir kent idi. Tarih boyunca pek çok Batılı gezgin, meraklı ve maceraperestin yolu İstanbul'dan geçmiŐtir. Onlar yüzlerce seyahatname yazarak kendi gözleri ile doğuyu anlatmıŐlardır. Bu yüzden Batılıların gözünde Doğuyu anlamının belki de en yaygın yolu bu seyahatnamelerin okunmasından geçer. Fakat bunların oryantlizmi ne kadar temsil ettikleri tartıŐmalıdır. Bu makalede genel olarak İstanbul'u ziyaret eden gezginlerden bahsedildikten sonra, İstanbul'da uzun süre yaşayan üç oryantlistten söz edilecektir. Alman-Avusturya oryantlizmini temsil eden Joseph von Hammer (1774-1756), İngiliz oryantlizmini temsil eden Sir James William Redhouse (1811-1892) ve Fransız oryantlizmini temsil eden Pierre Loti (1850-1923) ele alınarak, onların gözünden Doğuya bakılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Oryantalizm, Joseph von Hammer, Sir James William Redhouse, Pierre Loti

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (İstanbul), zkursun@marmara.edu.tr

ISTANBUL AS A MEETING POINT OF ORIENTALISM AND ORIENTALISTS

Abstract

Throughout history Istanbul has always attracted attention because of its geographical position. That's why it has also been open to external attacks. But this city has served as a capital for only two empires: Byzantium and the Ottomans. This fact provided for Istanbul to be a stable city for centuries. Istanbul was a focus of interest for the Westerners in the Byzantium for centuries because it was a rival of the Roman Empire. It continued to be a focus of interest after the conquest by the Ottomans because of the fact that it became a developed eastern capital. There are various opinions about the beginning dates of Orientalism. In my opinion it is possible to backdate it, when Istanbul as an extent of the Western civilization started to represent the eastern civilization with the Ottomans. In other words it is possible to assume that the conquest of Istanbul by the Ottomans was the beginning date of Orientalism. It is also possible to assume that the first orientalists were the scholars who migrated from Byzantium Istanbul to Europe. Actually they were mentioning their own city but for the Europeans Istanbul was a city that fell into the hands of the eastern civilization. Throughout history many western travelers happened to pass Istanbul. They have explained the East with their own words by writing hundreds of travel books. Therefore in the eyes of the Westerners understanding the East is possible by reading these travel books. But the representation of Orientalism by these books is a problematic issue. In this article, after mentioning the travelers in general who visited Istanbul, the three orientalists who lived in Istanbul for a long time are going to be discussed. Joseph von Hammer (1756-1774) who represents the German-Austrian orientalism, Sir James William Redhouse (1881-1892) who represent the British orientalism, and Pierre Loti (1850-1923) who represents the French orientalism are going to be analyzed and the article is going to look to the east through their eyes.

Keywords: Istanbul, Orientalism, Joseph von Hammer, Sir James William Redhouse, Pierre Loti

Giriş

Bir Türk entelektüeli olan Cemil Meriç, “Şarkiyatçılar sömürgeciliğin keşif koludur.” demişti. Sonra bir yazısında “Bu hükmü fazla insafsız buluyorum” diyerek nedamet bildirmişti. Yazısının devamında şöyle diyordu: “Nesiller Osmanlı Tarihini Hammer’den öğrendiler. Redhouse hâlâ dilimizin en büyük lügatnüvisidir”¹.

Bir tarafta bu değerlendirme, diğer tarafta da Edward Said’in oryantalizmi bütünüyle eleştiren yargıları arasında burada üç önemli şarkiyatçıdan söz edilecektir. Her üçü de daha hayatta iken yaptıkları ile tartışılmış, çalışmaları ilgi ile takip edilmişti. Ölümlerinden sonra da gerek hayatlarının gizemli tarafları ve gerekse Doğu ile ilgili çalışmaları üzerinde yüzlerce yazı yazılmıştır. Haklarında pek çok tartışmalar ve çalışmalar olan bu şarkiyatçılar için yeni

1 Cemil Meriç, “Dilimizin En Büyük Lügat-Nüvisi Redhaouse”, *Türk Edebiyatı*, S. 100, Şubat 1982, s. 4.

bir şeyler söylemenin zorluğu hatta imkânsızlığı ortadadır. Fakat burada her üçünün ortak noktaları üzerinde durulacak ve bazı değerlendirmelere yer verilecektir. Burada konu edilecek Şarkiyatçıların en belirgin ortak noktaları, üçünün de art arda doğunun en gizemli kenti İstanbul'da yaşamış olmalarıdır. Hatta bu kente âşık oldukları iddiası bile abartılı olmayacaktır.

İstanbul sahip olduğu coğrafi konumu ile tarih boyunca hep ilgi kaynağı olmuştur. Bu yüzden daima dış saldırılara da açık kalmıştır. Ancak bu şehir sadece iki büyük imparatorluğa, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına başkentlik etmiştir. Bu da onun asırlarca istikrarlı bir kent olmasını sağlamıştır. Bizans asırlarında Roma'nın rakibi olması hasebiyle Batıların ilgi odağı idi. Osmanlıların fethinden sonra ise gelişmiş bir Doğu başkenti olması nedeniyle yine ilgi odağı olmaya devam etmiştir.

Bilindiği gibi oryantalizmin başlangıç tarihi hakkında farklı fikirler bulunmaktadır. Her ne kadar on dokuzuncu yüzyıl üzerinde bir anlaşma varsa da, kanaatimizce bu tarihi, İstanbul'un Batılı bir uygarlığın uzantısı iken Osmanlılar ile birlikte Doğu uygarlığını temsil etmeye başladığı tarihle başlatmak mümkündür. Yani Osmanlıların İstanbul'u fethettiği tarihi sistematik olmasa da oryantalizmin de başlangıcı saymak abartılı olmasa gerektir.

Bu bakış açısıyla ilk oryantalistlerin de Bizans İstanbul'undan Avrupa'ya göç eden bilginlerin olduğu söylenebilir.² Aslında onlar Avrupa'ya göç ettiklerinde kendi şehirlerinden söz ediyorlardı. Avrupa için İstanbul artık Doğu medeniyetinin eline geçmiş ya da "düşmüş" bir kent idi³. Hatta şehrin Osmanlıların eline geçiş tarihini "dünyanın son günü olarak" gören yaklaşımlar bile mevcuttu. Tabii olarak bu dönüşüm şehre ilgiyi artırırken, bütün Doğu uygarlığına ve İslam'a duyulan ilgiyi aynı oranda arttıracaktır. Hıristiyanlık alemi için en az Roma kadar önemli bir şehrin Müslümanların eline geçmiş olmasının Oryantalizmin bir kısım önyargılar ile başlamasına sebep olduğu da kabul edilmelidir. Bu yüzden şarkta yaşamadan şarkiyatçılık yapanlar ile şark kültürünü görerek tanıyarak bu alanda eser verenler arasında önemli farklar bulunmaktadır.

İstanbul Aşığı Üç Oryantalist

Tarih boyunca ilgi odağı olan İstanbul'u pek çok seyyah ve araştırmacı ziyaret ederek, seyahatnamelerine ve kitaplarına konu etmiştir. Fakat burada İstanbul'da uzun süre yaşayarak şehri kendi yurdu gibi benimseyen oryantalistlerden söz edeceğiz. Birincisi Alman-Avusturya oryantalizmini temsil eden Joseph von Hammer (1774-1856)⁴ ikincisi İngiliz şarkiyatçı Sir James

2 Batı Rönesansına da katkı verdiği kabul edilen Bizans bilginlerinin bazıları şunlardır: Demetrius Chalcondyles (1424-1511), John Argyropoulos (1415-1487), Cardianl Bessarion (1395-1472).

3 "İstanbul'un Düşüşü" için bakınız: Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, Translation, Harry J. Magoulas, Detroit, 1975. Benzeri bir anlatım için bakınız: Melville Jones, J. R., *1453 İstanbul Kuşatması*, Çeviren, Cengiz Tomar, İstanbul 2008, s. 141-149.

4 Hammer ve eserleri hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Mükemmel bir değerlendirmeyi yine ünlü bir şarkiyatçı olan Annemarie Schimmel yapmıştır. Annemarie Schimmel, "Ein Unbekanntes Werk Josph Von Hammer-Purgstalls", *Die Welt Islams* XV, 1-4, Leiden 1974, s. 129-145. Bu çalışmanın Arapça tercümesi Salahaddin el Münecid'in editörlüğünü yaptığı *El Musteşrikun el Alman* (Beyrut 1978) kitabının I. cildinde (s. 27-38) yayımlanmıştır. Biz de bu tercümeden istifade ettik.

William Redhouse (1811-1892)⁵ ve üçüncüsü de Fransız oryantizmini temsil eden Pierre Loti (Asıl adı: Julien Viaud) (1850-1923)'dir⁶. Yaşadıkları devirler oldukça yakın olan bu farklı dilli şarkiyatçıların birbirlerini ne kadar okudukları ve birbirlerinden etkilenip etkilenmedikleri yeterince bilinmemektedir. Birincisi vefat ettiğinde üçüncüsünün eğitim hayatı yeni başlamıştı. Farklı dillerde yazmış olsalar da her üçünün de ilgi alanlarının ortak oluşu onları birbirlerine yaklaştırmaktadır. Her üçü de bütün şarkiyatçılar gibi, doğu biliminin her şeyi ile ilgilenmekle birlikte, Osmanlı tarihi ve edebiyatı ve kısmen İran üzerinde uzmanlaşmışlardır. Başka bir ifade ile her üçünün de doğu algısı genel olarak Osmanlı üzerinden oluşmuştur. Bu yüzden burada bu üç şarkiyatçının bazı ortak yönlerinin sıralanmasında yarar vardır.

Her üçü de İstanbul'a âşıktırlar. Hammer ve Pier Loti ülkeleri adına İstanbul'da görev yapmış iken Redhouse doğrudan İstanbul'da Osmanlı hizmetinde çalışmıştır. Üçü de İstanbul'dan istemeden ayrılmışlar, hayatlarının sonuna kadar da tekrar geri dönme arzusu duymuşlardır.

Hammer, diğer ikisinden farklı olarak erken yaşlarda Avusturya'da şarkiyat eğitimi almıştı. Fakat esasında üçü de Şark dünyasını İstanbul'da tanımış, şarkiyatçılık eğitimlerini de burada tamamlamışlardır. İstanbul'da karşılaştıkları ve hüsn-i kabul gördükleri Osmanlı yöneticilerinden, ulema ve mütefekkirlerinden ayrıca kütüphane ve zengin kitap koleksiyonlarından da olabildiğince istifade etmişlerdi. Herkese ve her din mensubuna cömertçe açık olan İstanbul toplumu üzerinde özgür bir şekilde gözlem yapma imkânı buldular. Yaptıkları bu gözlemler de düşüncelerinin olgunlaşmasına büyük katkı yapmıştır. Denilebilir ki her üçünün de şarkiyat okulu topyekün İstanbul olmuştur.

Her üçü de bir Müslüman ismi kullanarak kendileri ile Doğu toplumu arasında sağlam bir bağ kurmuşlardır. Hammer, kendi isminin Müslümanlar tarafından kullanılan şekli olan "Yusuf"u benimsemişti. Bu isimle İstanbul'un meşhur hakkakları olan Hakkak Rahmi ve Hakkak Azmi'ye mühür kazdırdığı gibi⁷ mezar taşına da bu isim yazılmıştır. Redhouse'un, İstanbul'a ilk geldiği yıllarda Müslümanlar tarafından çok sevilen "Mustafa" ismini kullandığı rivayeti yaygındır. Hatta bu isimden hareketle Müslüman olduğu bile söylenecektir. Pierre Loti, kendine Arif Efendi ismini uygun bulmuştu. Bu isim anlam bakımından Müslüman toplumlar arasında saygınlığı olan bir isimdi. Bu ismi sadece kendisine değil, yazdığı ve konusunu İstanbul ve Şark hayatına tahsis ettiği romanındaki kahramanına da vermişti Pierre Loti⁸. Her üçünün en çok

5 Redhouse hakkında Türkçe ve başka dillerde pek çok yazılar yayımlanmıştır. Yeni Türkçe literatürde hakkındaki ilk yazı *Muhit* dergisinde (Ağustos 1932, sayı 46) yayınlanmış ve daha sonra bu bilgiler sürekli tekrar edilmiştir. Fakat Redhouse'un en detaylı biyografisi Carter V. Findley tarafından yazılmıştır. Carter V. Findley, "Sir James W. Redhouse (1811-1892): The Making of A Perfect Orientalist?", *Journal of the American Oriental Society*, 99. 4, New Haven 1979, s. 573-600.

6 Türkçede hakkında pek çok şey yazılan Pierre Loti için son zamanlarda yazılmış güzel bir değerlendirme için bk: Faruk Ersöz, "Güdümlü Bir Yazar Olarak Pierre Loti", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2000, s. 8-16.

7 A. Süheyl Ünver, "Hammer'in Kitapları ve Mühürleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 5, Sayı 9, 1 Ekim 1969, s. 19-20; Fethi Tevetoğlu, "Yüsuf b. Hammer", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 11, sayı 12, 1 Aralık 1975, s. 12-14.

8 Pierre Loti'nin *Aziyade* romanındaki kahramanı kendisidir. Cemal Demircioğlu, "Aziyade ve Hamam'da Doğu'nun Kurgulanışı", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2000, s. 34-47. Bu roman için yapılmış olan bir değerlendirme için bk: Galıp Baldran, "Pierre Loti'nin *Aziyade*'sinde Osmanlı Başkentine Tarihsel Bir Bakış", *Hacettepe*

uyuştuğu noktalardan biri de kuşkusuz üçünde de Doğu romantizminin zirvede olmasıdır. Bilindiği gibi, genel olarak “uçlarda yaşayan romantikler Doğu dünyasının farklılığı karşısında adeta büyülenmişlerdir”⁹. Nitekim her üçü de İstanbul’dan başka bir İslam diyarını ziyaret etmiş ve oralardan da etkilenmişlerdir. Hammer ve Redhouse, Mısır’a gitmişler; Loti ise, Fas’a ve yaşlılığında Kudüs’e gitmiştir. Buralardaki geniş gözlemlerini eserlerine yansıttıkları gibi Doğu kaynaklarını yorumlarken de bu müşahedelerini kullanmışlardır. Son ikisi ayrıca İran’ın tarihi kentlerini ziyaret ederek esasında Doğu hakkında yeterli müşahedelerde bulunmuşlardır. Her üçünün Doğu’ya olan bu eğilimlerinin, siyasî olmaktan ziyade kültürel olduğu kabul edilebilir. Fakat bundan daha fazla olarak kişisel arayışları da olduğu muhakkaktı. Diğer şarkiyatçılar için sıklıkla söylendiği gibi, belki bunlar da sıkıldıkları Batı toplumundan uzaklaşarak kendi özlemini duydukları ütöpik (hayali) bir dünya arıyorlardı. Nitekim Hammer İstanbul’dan hiç ayrılmak istemiyordu. Viyana’ya geri dönerken mutlaka İstanbul’a dönmek üzere gitmişti. Ama sukut-i hayale uğrayınca bu uğurda Avusturya başbakanı Prens Metternih ile çatışmayı bile göze almıştı. Şark hayali biten Hammer o tarihten sonra Avrupa içindeki seyahatlerini sınırlandırmış ve Doğudan topladığı eserler arasında adeta Doğuda yaşıyormuş gibi hayatını sürdürmüştü. Hatta belki Doğuya duyduğu özleminden dolayı kabrinin de ziyaret edilen Müslüman kabirlerine benzer bir şekilde yapılmasını vasiyet etmişti. Nitekim mezar taşında Yunanca, İtalyanca, Latince den başka Türkçe, Arapça ve Farsça yazılar ve Kur’an’dan ayetler de yer almaktadır¹⁰. En ilginç de onun mezar taşında bir Müslüman Osmanlı mezarı gibi “Huve’l Bâki” ifadesinin yer almasıdır. Muhtemelen bunun ile Doğuyu ne kadar içselleştirdiğini göstermek arzusu duymuştur.

Redhouse İstanbul’da yaşamayı kendi iradesi ile seçerken aslında kendi ülkesinden kaçıyordu. Hatta emekli olup Londra’ya döndüğünde zamanının tamamını ya Türkçe kitaplar arasında ya da Türk elçiliğindeki dostları ile geçirmektedir¹¹.

Pierre Loti ise defalarca İstanbul’a gelerek bütün hayalleriyle burada yaşadı. Fakat Avrupalıların İstanbul’da oturmayı tercih ettikleri semt yerine, ikamet için İstanbul’da da Şarkî en iyi temsil eden Eyüp semtini tercih etmişti. O burada Fransız Pierre Loti değil, Eyüplü Arif Efendi olarak yaşamını sürdürüyordu. Fransızdaki evini de şark usulü tefriş etmiş idi.

Her üçünün de az çok denizcilikle ilgisi bulunmaktadır. Hammer her ne kadar doğrudan dış görevlerde çalışmak üzere mütercim olarak yetiştirildi ise de hayatının bir bölümünde denizcilikle ilgilenmiştir. İstanbul’da iken Fransızların Mısır işgalini sonlandıracakları anlaşma sürecini takip etmek için Mısır’a görevlendirildiğinde, İngiliz donanmasına iştirak ederek bölgeye gitmiştir¹². Ayrıca İstanbul ve Boğazlar üzerine kaleme aldığı bir eseri ile de denizcilere rehber olmuştur¹³.

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 17, sayı 1, s. 17-25.

9 Cemal Demircioğlu, a.g.m.

10 Fethi Tevetoğlu, “Yüsuf b. Hammer”, *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl 11, Sayı 12, 1 Aralık 1975, s. 12-14.

11 Redhouse Londra’da iken de Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sürdürmüştü. Hatta o yıllarda Londra’ya gönderilen Türk öğrencilerin müfettişliği de ona verilmişti. M. Kaya Bilgegil, “Türkiye’nin Londra’daki İlk Talebe Müfettişi Redhouse’dur.”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 4/4, İstanbul 1975, s. 22-26.

12 İlber Ortaylı, “Hammer-Purgstall”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997, s. 491.

13 *Constantinopolis und der Bosphorus*, Pesth 1822.

Redhouse ve Pierre Loti ise mesleki hayatlarına denizci olarak başlamış ve her ikisi de bu alanda önemli hizmetler ortaya koymuşlardır.

Her üçü de Türkçe öğrenmiştir. Hammer henüz İstanbul'a gelmeden Avusturya'da akademide Türkçe öğrenmişti. Redhouse ise İstanbul'da beraber çalıştığı dönemin en yetkin isimleri arasında Türkçesini geliştirdi. Hatta resmi yazı dilini en az bir Osmanlı bürokrati kadar öğrendiğini 1843 Osmanlı-İran anlaşması sırasında tuttuğu raporlar ile ispatladı. Pierre Loti, Türkçeyi İstanbul'da Suriyeli Zeki Megamez'den öğrendi. Ancak sonuncusu kolay bir yol seçerek Osmanlıların kullandığı Arap alfabesi yerine Türkçeyi Latin alfabesi ile öğrenmişti¹⁴.

İlk ikisi eserlerinden en az bir tanesini Osmanlı sultanına ithaf ve takdim etmişlerdi. Hammer eserini II. Mahmud'a, Redhouse ise Sultan Abdülmecid'e takdim etmişti (1842). Her üçü de dönemlerinin sultanlarının takdirlerini kazanmış ve onlardan nişanlar almışlardı. İlk ikisi Osmanlı sultanlarının geniş takdirlerini kazanırken; Pierre Loti de Sultan'ın yanı sıra Modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi adına 1921 yılında bizzat yazdığı mektup ve gönderilen bir şark halısı ile takdir ediliyordu¹⁵. Dahası Pierre Loti için Türkiye'de tanınmış isimlerin önderliğinde "Pierre Loti (Sevenler) Cemiyeti" kurulmuştur.

İlginç bir şekilde her üçü de, Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı ve politik dönüşümlerin yaşandığı devirlerde İstanbul'da bulunmuşlardı. Hammer, Napolyon'un bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'ı işgali akabinde ortaya çıkan sorunların yaşandığı devirde İstanbul'daydı. Redhouse, Osmanlı- Rus ilişkilerinin gerginleştiği bir zamanda; Pierre Loti ise müteaddit zamanlarda özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan kovulduğu Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da bulunmuştu. Bu özelliklerine bakarak "acaba bir görevi yerine getirmek için mi İstanbul'da idiler?" sorusu da hep akıllardadır. Ancak bilinen hayat hikâyeleri bunu cevaplamamıza imkân vermemektedir. Sadece görebildiğimiz kadarı ile her üçü de iki taraflı çalışıyordu. Bir tarafta romantik bir bağlılık duydukları Doğu ve onu temsil eden Osmanlı Devleti, diğer tarafta da kendi ülkeleri bulunuyordu. Dolayısıyla mesailerinin önemli bir bölümünü kendi ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine ayırdıkları muhakkaktı.

Hammer ve Doğu Dünyası

Avusturya'da şarkiyat çalışmaları, daha 16. yüzyılın ortalarında Viyana Üniversitesi programına Arapça ve ardından da Türkçe derslerinin konulmasıyla başlar. Şüphesiz Avusturyalıların bu ilgisi siyasi idi. Fakat bu başlangıç zamanla pek çok müsteşrikin yetişmesine yol açmıştı. Özellikle Maria Theresa'nın (ölümü 1780) gayretleri ile kurulan Şarkiyat Akademisi (Akademie für Morgenlandische Sprachen) İslam'a ve İslam dünyası araştırmalarına ilgiyi arttırmıştır. Nitekim Hammer de bu akademinin yetiştirdiği öğrencilerden birisiydi.

Hammer döneminin en iyi şarkiyatçısı mı idi? Bu soru daha kendi hayatta iken de

14 Orhan Koloğlu, "Türkçe Öğretmeni Zeki Maghamez'in Kaleminden Pierre Loti", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2000, s. 27-29.

15 Mektubun metni için bk. Faruk Ersöz, *a.g.m.*

soruldu. Çalışmaları şiddetle eleştirildi. Hatta bir şarkiyatçıdan ziyade Almanca'yı iyi kullanan bir mütercim olduğu fikri yaygınlık kazandı. Ama bu eleştiriler kendisini Alman-Avusturya akademik oryantlizminin kurucusu olarak görmemize engel değildir¹⁶. Nitekim o, bu alanda iki büyük hizmet sunmuştur. Bu hizmetlerin ilki, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasına kadar (kendi doğduğu yıla kadar) kaleme aldığı on ciltlik *Osmanlı Tarihi* (*Geschichte des Osmanischen Reiches*) dir. Batı arşiv ve kaynaklarının yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsça kaynakları da geniş bir şekilde kullanan Hammer, o güne kadar hiçbir Avrupalının cesaret edemediği bir işi başarmıştır. İkinci önemli hizmeti ise eserini hazırlarken Hacı Halife diye bilinen Osmanlı müellifi Katip Çelebi'nin eseri başta olmak üzere daha pek çok Doğu kaynağını Batılılara tanıtmıştır. Bunun ile de yetinmeyerek, dünyanın en önemli seyyahlarından olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'ni de yine Batıya o tanıtacaktır.

Yazdığı ve halen araştırmacıların el kitabı olan *Osmanlı Tarihi*'nde bazı hatalar da yapmıştır¹⁷. Şüphesiz bu kitabında Osmanlı Devleti'nin komşusu ve rakibi olan Avusturya'nın siyasi bakışı egemendir. Günümüzün pek çok tarihçileri bile tarihi hala mensup oldukları ülkelere göre dizayn etmeye devam etmektedirler. Bu kaçınılmaz durum dikkate alındığında Hammer'in tarihine sadece metodolojik tenkitler getirilebilir. Fakat kanaatimize göre onun "oryantalist bakış"ını yazdıklarında değil; yazmadıklarında aramak daha doğru olacaktır. Hammer, tarihinde, Osmanlı Devleti'nin en başarılı olduğu ve Avrupa'ya da yön verdiği dönemleri anlatmaktadır. Fakat Osmanlı Devleti'nin çöküşünün başladığı 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra ve özellikle kendi dönemine ait gözlemlerini yazmamış olması oldukça anlamlı olsa gerektir. Tarihini neden 1774 yılına kadar yazmıştır? Bu tavrı ile kafasında şekillendirdiği "doğu büyüü"nü bozmak istemiyordu denilebilir. Ama geç dönemde yazdığı anıları bunun hiç de böyle olmadığını göstermektedir. O akademik çalışmaları ile duygularını ayırmayı kısmen başarmıştı. Eserlerindeki tarafsız bakış, anılarında şekil değiştirmiştir. Anılarında, genelde Avusturya siyasetinde hakim olan "Osmanlı Devleti'nin ıslahı mümkün olmayan bir yapısının olduğu ve çöküşünün de zaruri olduğu" görüşü tekrar etmektedir. Fakat bu günkü bakışımız ile ona "oryantalist" dedirten sözleri bunlar değildir. Bilakis onun "doğuya bakışını" anılarında tek cümle ile özetleyen hayret verici yaklaşımıdır. Hammer, "fikri vatanım" diye tanımladığı Osmanlı topraklarını bırakıp Avusturya sınırından girerken gördüğü sınır taşları için şu ifadeleri kullanır: "Türk barbarlığını Avrupa kültüründen ayıran işaretleri geçtim"¹⁸. Bu ifadelerin oldukça geç bir tarihte yazıldığı dikkate alındığında, -onun şark bilimlerine yaptığı bütün hizmetlerine rağmen- Doğu hakkında temel yargısının bu olduğu hükmüne varılabilir mi?

16 Suzanne L. Marchand, onun esasında bir devlet mütercimi olmasına dikkatleri çektikten sonra, haklı olarak Hammer'in Almançada "Modern Arabistik ve Osmanlı Tarihi" çalışmalarının kurucusu olduğunu söylemektedir. Suzanne L. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race and Scholarship*, Washington 2009, s. 119.

17 Söz gelimi "Fatih Sultan Mehmed'e kan dökücü, yeniçerilere de yağmacı" bakışı bu eserinde ilk gözlemlenen ön yargılarından. Bu yaklaşım ve diğer eserlerinin bir değerlendirmesi için bak: İlber Ortaylı, *a.g.m.*

18 Onun nazarında "Türk" kelimesi esasında şarkın bütününü temsil ediyordu. Bekir Sıtkı Baykal, "Hammer'in Hatıratı", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/1, Ankara 1946, s. 131.

Redhouse Şarkiyatçı mı Dilci mi?

Makalemize konu olan ikinci isim Redhouse'un gizemli hayatının Batı dillerinde ve Türkçede birçok çalışmaya konu olduğu yukarıda belirtilmişti. Onun İngiliz oryantalizmini ne kadar temsil ettiği tartışılabilir. Fakat -Osmanlı Bahriye Eğitimine sunduğu katkıları bir tarafa bırakacak olursak- o, bu güne kadar bilinen en önemli Türkçe-İngilizce sözlüğü hazırlayan şarkiyatçıdır. Hala bu unvanı da elinde tutmaktadır. Daha sonra yapılan pek çok çalışma onun sözlüğü üzerine bina edilmiştir. Onun Doğu ile ilişkisi yukarıda kısmen ele alındı. Fakat şarkiyat çalışmaları asıl bu sözlük üzerinde yoğunlaştığı ve bu çalışmanın Redhouse'un hayatının neredeyse tamamını aldığı dikkate alınırsa bu sözlüğün ne derece önemli olduğu da anlaşılacaktır. Burada onun sözlüğüne linguistik açıdan bakılmamaktadır. Fakat uzun mesailer harcaşarak ortaya koyduğu bu eserini sadece yukarıda ifade ettiğimiz Doğu romantizmi ile mi anlamamız gerekir, yoksa onun motivasyonunun başka sebepleri de var mıdır? sorusunun cevabı hâlâ araştırılmaya muhtaçtır. Ancak yazarın bu sözlük ile kendisine Doğu ile Batı arasında bir köprü olma misyonu biçtiği de kesindir. Gerek sözlüğünün mukaddimesinde yer verdiği görüşleri ve gerekse Findley'in de bir mektubundan naklettiği sözleri, Doğuya bakışını gösteren en anlamlı ifadeleridir.

“Osmanlılar için içimden gelerek yalvarıyorum. Bütün Avrupa'nın biraz cahillikten ama en çok da dinî nefretinden kaynaklanan haksızlıklarından dolayı acı çekmekteyim. Kırk- elli yıl önce, henüz genç iken, nefretin Avrupalıların geçmişinde kaldığını ummuştum ve bunun böyle olduğunu Osmanlılara da inandırmaya çalışmışım. Birçoklarının da fikrini değiştirdiğime inanıyorum. Türkiye Hıristiyan Avrupa'yla dost olmayı istemeye başlamıştı. Fakat bağnazlar da ikiyüzlüler de hiç tükenmeyecek. Avrupa ve İngiltere'nin Osmanlı olan her şeye karşı duyduğu yoğun nefret körüklenmiştir.. Benim İngiltere ile olan tek kavgam budur. Hoşgörü ve saygı isteği”¹⁹.

Bu ifadeleri kullanan ve ömrünün uzun yıllarını yayımladığı sözlükten daha büyük bir sözlük projesine ayıran Redhouse, parasını peşin olarak Osmanlı Devleti'nden aldığı halde Türkçe müsveddelerini İstanbul'a göndererek o projeyi terk etti. On cildi tamamlanmış ve daha büyük olması tasarlanan sözlük çalışmasını yarım bırakmıştır. Akabinde daha önce kendisine birtakım tercüme yaptırılmış olan İstanbul'daki Amerikan misyonerlerinin teklifini kabul ederek bugün elimizde olan sözlüğü yayınlamıştır²⁰. Bunun sebebinin hala makul bir cevabı yoktur. Amerikalı misyonerler ile ilişkisi sadece maddi bir ilişki mi idi, yoksa hakkında ileri sürülen misyonerlikle de alakalı mı idi sorusunun cevabı tam olarak verilememiştir. Buna rağmen Redhouse'un çalışmaları ile Batının Doğuyu doğru anlamasına büyük katkı verdiği ve bunda da uzun yıllar İstanbul'da yaşamasının tesiri olduğu kabul edilmelidir.

Pierre Loti Ne Arıyordu?

Pierre Loti, ülkesinde iyi bir eğitim almamıştı. Zaten denizciliği de bir meslek olarak seçmiş ve belki de Doğuya tesadüfi olarak gelmişti. İlk defa bir subay adayı olarak 20-25 Şubat 1870

19 Carter V. Findley, *a.g.m.*, s. 587.

20 Sözlük çalışmaları hakkında en detaylı bilgileri Carter V. Findley'in yukarıda zikredilen makalesi vermektedir.

tarihlerinde İzmir'e geldi. Ardından Selanik ve İstanbul'a bir iki geliş daha gerçekleşti. Nihayet bu seyahatler meyvesini verdi ve ilk romanı olan *Aziyade* Ocak 1879 tarihinde yayımlandı. Yayımlandığı tarih çok önemlidir. Osmanlı Devleti Rusya ile yapmak zorunda kaldığı büyük bir savaştan mağlup olarak çıkmıştır. Berlin Anlaşması ile Avrupalı büyük devletlerin paylaşım planları, yani şark meselesi gündeme gelmiştir. İşte böyle bir dönemde Pierre Loti, bu romanıyla, aslında Batılıların Doğuya bakışını değil; tam aksine "Doğuların batıya bakışını" anlatmaya girişmiştir. Romanında Balkanlarda yaşanan olaylar karşısında Müslümanların haksız bir şekilde suçlanmasını; İstanbul Konferansı'nda Batılı delegelerin mağrur ve ikiyüzlü bakışlarını ele alır. Ortalığı karıştıran Rusları eleştirir. Buna karşılık yurtlarını büyük bir tevekkül ile savunmak için cepheye koşan Osmanlıları anlatır. Pierre Loti bütün bunları yaparken gerçekten Batılı bir yazardan beklenmeyecek kadar başarılı bir empati kurar. Müslümanların ve Osmanlıların duygularını yansıtmakta çok başarılı olur. Bu tarzı Batı'da da ilgi görünce, artık Pierre Loti ömrünün sonuna kadar bir Şark dostu, bir Osmanlı ve Türk dostu olarak kalır. Osmanlı Devleti her sıkıntıya düştüğünde, Batılıların baskısı ile karşılaştığında o sesini yükseltecektir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupadaki varlığını sonlandıran savaşlar sırasında büyük tepkiler gösterir. *Figaro* ve *Gil Blas*'ta yazdığı yazılarında, Avrupa Devletlerini suçlar. Onların Hıristiyanlık adına saldırgan devletler ile işbirliği yaptığını söyleyerek Türkleri savunur. Avrupa'nın "ucuz Hıristiyanlık anlayışı ile" hiç bilmedikleri Türkiye'ye karşı yazı yazan yazarlarını şiddetle eleştirir²¹. Onun felaketler ile yüz yüze gelmiş olan Türkleri savunması Fransızda alay konusu olur. Aleyhinde yazılar yazılır, karikatürler çizilir. Buna rağmen o, daha sonraki yıllarda da aynı tavrını sürdürür.

Bu gerçekten Batı değerlerinden sıkılmış ve Doğuya sınımsız sarılmış bir kişinin içten gelen dostluğu mu, yoksa edebiyatın kendisini sürüklediği bir sonuç mu idi? Pierre Loti eserlerine serpiştirdiği "sadakat, dürüstlük, büyüklere saygı, konukseverlik, herkese hatta hayvanlara karşı duyulan şefkat"²² gibi Batı toplumunda kaybolan ve Doğuda bolca gözlemediği değerleri mi arıyordu? Doğuyu bunun için mi seviyordu? Bu sorgulamaları Pierre Loti'nin doğrudan yazdıkları üzerinden yaptığımızda kolayca "evet" cevabını vermek mümkündür. Ancak son yıllarda edebiyat tenkitçilerinin aynı fikirde olmadığı görülmektedir. Onlara göre Pierre Loti de diğerleri gibi "örtük bir içerik" ile Edward Said'in tanımladığı oryantalistlerden bir tanesidir. O, Doğuyu yeniden kurgulamaktadır. Ona yön verme arzusundadır. Romanlarında seçtiği kahramanlar bile aslında Batının üstünlüğünü göstermek üzerine bina edilmiştir. Hayalinde canlandırdığı egzotizmin özgürce yaşanabileceği tek yer olduğu için Doğuyu savunmaktadır²³.

Aslında bu tür değerlendirmeler Edward W. Said'in yaptığı tanım ile örtüşmektedir. O şarkiyatçıyı, "olaylara hiç dahil olmayan, her zaman aynı şekilde duran Avrupalı bir seyirci" olarak görmektedir. Evet her ne kadar tamamıyla masum değilse bile oryantalizmin bu şekilde toptancı bir söylem ile anlatılması, makalemizde sözlerini iktibas ederek başladığımız Cemil Meriç'in dediği gibi biraz insafsızlık değil mi?

21 Faruk Ersöz, *a.g.m.*, s. 15.

22 Faruk Ersöz, *a.g.m.*, s. 15.

23 Cemal Demircioğlu, *a.g.m.*, s. 34-35.

BİBLİYOGRAFYA

- Baldıran, Galip, "Pierre Loti'nin *Aziyade*'sinde Osmanlı Başkentine Tarihsel Bir Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1, s. 17-25.
- Baykal, Bekir Sıtkı, "Hammer'in Hatıratı", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, I/1, Ankara 1946, s. 131.
- Bilgegil, M. Kaya, "Türkiye'nin Londra'daki İlk Talebe Müfettişi Redhouse'dur", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, IV/4, İstanbul 1975, s. 22-26.
- Findley, Carter V., "Sir James W. Redhouse (1811-1892): The Making of A Perfect Orientalist?", *Journal of the American Oriental Society*, XCIX/4, New Haven 1979, s. 573-600.
- Demircioğlu, Cemal, "Aziyade ve Hamam'da Doğu'nun Kurgulanışı", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2000, s. 34-47.
- Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, Translation, Harry J. Magoulias, Detroit, 1975.
- Ersöz, Faruk, "Güdümlü Bir Yazar Olarak Pierre Loti", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2000, s. 8-16.
- Hammer, Joseph von, *Constantinopolis und der Bosphorus*, Pesth 1822.
- Koloğlu, Orhan, "Türkçe Öğretmeni Zeki Maghamez'in Kaleminden Pierre Loti", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2000, s. 27-29.
- Marchand, Suzanne L., *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race and Scholarship*, Washington 2009, s. 119.
- Melville Jones, J. R., *1453 İstanbul Kuşatması* (çev. Cengiz Tomar), İstanbul 2008.
- Meriç, Cemil, "Dilimizin En Büyük Lügat-Nüvisi Redhouse", *Türk Edebiyatı*, S. 100, Şubat 1982, s. 4.
- Ortaylı, İlber, "Hammer-Purgstall", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, İstanbul 1997, s. 491.
- (Ed.) Salahaddin el Münecid, *El Musteşrikun el Alman*, C. 1, Beyrut 1978.
- Schimmel, Annemarie, "Ein Unbekanntes Werk Josph Von Hammer-Purgstalls", *Die Welt Islams* XV, 1-4, Leiden 1974, s. 129-145.
- Tevetoğlu, Fethi, "Yüsuf b. Hammer", *Hayat Tarih Mecmuası*, XI/12, 1 Aralık 1975, s. 12-14.
- Ünver, A. Süheyl, "Hammer'in Kitapları ve Mühürleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, V/9, 1 Ekim 1969, s. 19-20.